

УДК 340.12 (045)

Polonka I.

**DOCTRINAL IDEA OF LEGAL BEHAVIOR
DIFFERENTIATION:
THEORETICAL-METHODOLOGICAL ASPECT**

І.А. Полонка

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
ПВНЗ «Буковинський університет»*

**ДОКТРИНАЛЬНА ІДЕЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ
ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Постановка проблеми. Важливою сходинкою у вивченні проблеми правової поведінки є її класифікація. Сформовані в науковій та навчальній літературі окремі положення, що стосуються цього питання, не викликають однозначної підтримки та є суперечними. На перший погляд питання про види правової поведінки особливих проблем не викликає, оскільки, коли мова йде про правову поведінку, зазвичай маються на увазі два її різновиди: правомірна і неправомірна (протиправна) поведінка. Іноді виділяють ще її два види: зловживання правом та об'єктивно протиправне діяння. Однак, коли мова заходить про види яких-небудь явищ, то необхідна їх класифікація, а класифікація, як відомо, може проводитися за різними критеріями.

Тому, для досконалого вивчення категорії правової поведінки, насамперед, слід зупинитися на дослідженні класифікаційних особливостей даного явища. Тільки тоді питання про види правової поведінки набуде чіткості і ясності, коли вони будуть виділені в суворій відповідності за певними підставами класифікації. Вищевказані обставини обумовлюють актуальність дослідження, його зв'язок з найважливішими теоретичними і практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед існуючих розробок у галузі правової поведінки, а саме вивчення питання її видів та класифікації, необхідно виділити роботи А.І. Бобильова, В.В. Оксамитного, О.Ф. Скакун,

Т.Ю. Кирилюк, В.М. Кудрявцева, В.В. Лазарєва, А. В. Лещенка, М.А. Пьянова, Б. Тинчерова, А.С. Шабурова, А.М. Шульги та ін.

Метою статті є дослідження теоретико-методогічного аспекту доктринальної ідеї диференціації правової поведінки.

Основні результати дослідження. Класифікація будь-яких правових явищ, як і всяка наукова класифікація за допомогою методу аналізу дозволяє проникнути вглиб предмета, тобто в сутність властивих йому закономірностей. У цьому контексті типологія правової поведінки – певний крок у пізнанні її різноманіття, значимого для права. В результаті класифікації ми ніби умовно поділяємо цілісне явище, відокремлюємо його прояви один від одного, розриваємо їхній взаємозв'язок і взаємообумовленість. Таке відокремлення необхідне, тому що пізнавши окремі сторони, риси явища ми можемо глибше пізнати саме явище в цілому.

Будь-яка теорія, як і побудована на її основі класифікація, не зможе охопити всієї різноманітності життєвих відносин. Вибір критерію класифікації визначається тими задачами і цілями, що ставляться у ході систематизації відповідних явищ. Поза цими цілями і задачами пізнання явищ і використання здобутих наукою результатів на практиці, класифікація сама по собі позбавлена будь-якого сенсу [1, с. 87].

Зупинимось на класифікації правової поведінки докладніше, приділяючи їй увагу відповідно до конкретного критерія її вивчення.

I. Розподіл правової поведінки відповідно до загально-теоретичних ознак:

Класифікація правової поведінки за предметом правового регулювання:

1. Загальнодержавна (публічно-правова). Специфіка правової поведінки у сфері публічного права визначається предметом правового регулювання відповідної галузі, яка покликана забезпечувати загальносуспільні інтереси, тобто інтереси суспільства, держави (міжнародне, конституційне, кримінальне, адміністративне право).

Правова поведінка у сфері конституційного права характеризується соціально-політичною спрямованістю органів державної влади та їх посадових осіб по виконанню владних повноважень (Верховна Рада України, Президент України, Уряд, інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування України). Правова поведінка громадян у цій галузі суспільних відносин сполучена з реалізацією основних прав, свобод і обов'язків.

Правова поведінка у сфері адміністративного права здійснюються у рамках управлінської та виконавчо-розпорядчої діяльності державних органів та їх посадових осіб по керівництву й управлінню державним будівництвом та місцевим самоврядуванням, а також у сфері забезпечення охорони громадського порядку і безпеки, дотримання вимог законності в процесі реалізації управлінських рішень, відповідність діянь окремих осіб і організацій розпорядженням Кодексу про адміністративні правопорушення, іншим нормативним актам, що містять норми адміністративного права.

Правова поведінка у галузі кримінального права виступає, як правило, у формі правомірної бездіяльності, як дотримання заборон, що містяться у відповідних правових нормах, або в процесі здійснення відносин відповідальності.

Правова поведінка виправно-трудового права знаходить своє втілення у правомірній діяльності державних органів та їх посадових осіб, що забезпечують виконання покарання стосовно осіб, які у судовому порядку визнані винними у вчиненні злочинів і яким призначено покарання у вигляді позбавлення волі.

Органи попереднього слідства та дізнання, прокуратура і суд реалізують вимоги кримінально-процесуальних норм дотримуючись порядку розслідування і розгляду кримінальних справ.

2. Особистісна (приватно-правова) – це правова поведінка загально-дозвільного типу регулювання, що ґрунтується на диспозитивності та стосується інтересів приватних осіб (цивільне, трудове, шлюбно-сімейне, підприємницьке право тощо). Учасники суспільних відносин, що регулюються даними галузями права у своїх діях виступають як рівні сторони.

У цивільному праві правова поведінка пов'язана з узгодженням учасниками цивільно-правових відносин своєї діяльності з вимогами норм цивільного права. У сфері трудових відносин правова поведінка має свої особливості. Суб'єкти трудового права в залежності від обставин дотримуються чи використовують норми трудового права [1, с.95].

Класифікація правової поведінки в залежності від функцій права:

1. Регулятивна правова поведінка відповідає нормам права, тобто вона розрахована на правомірну поведінку громадян.

2. Охоронна правова поведінка виникає із фактів конфліктної поведінки суб'єктів і спрямована на запобігання правопорушення.

3. Захисна правова поведінка виникає із фактів неправомірної поведінки суб'єктів, спрямована на залучення до відповідальності осіб, які вчинили правопорушення.

II. Розподіл правової поведінки відповідно до об'єктивних ознак:

Класифікація правової поведінки за зовнішнім проявом:

Залежно від характеру діяльності:

а) дія (позитивна і негативна) – це зовні виражена активна поведінка громадян;

б) бездіяльність (позитивна і негативна) – це зовні виражена пасивна поведінка, що характеризується утриманням від вчинення тих чи інших дій.

Слід зазначити, що пасивність поведінки не завжди має негативне забарвлення, часто вона може виступати найкращим способом задовольнити ту чи іншу потребу, або є дієвим засобом забезпечення більш комфортного існування в суспільстві, чи гарантією спокою і безпеки. І навпаки, дія може мати як позитивний так і негативний характер, в залежності від правомірності дій суб'єкта. Разом з тим, хотілося б звернути увагу на те, що активність у правовій сфері не завжди буде позитивною і корисною. Такі випадки спеціально передбачені у правових нормах, зокрема, коли вони встановлюють обмеження

щодо певних видів поведінки у кримінальному праві, а саме правові норми про необхідну оборону.

2. За формою вираження:

а) фізична, яка полягає у певній діяльності суб'єктів правової поведінки;

б) усна (вербальна), яка характеризується словесним вираженням правової поведінки;

в) письмова (документальна) – це документально закріплена правова поведінка та її результат, іншими словами, це зовнішньо документально оформлене вираження волі суб'єктів;

г) невербальна правова поведінка – це поведінка, що включає такі форми самовираження, які не спираються на слова та інші мовні символи. До немовних засобів варто віднести жести, міміку, паузи, манери, зовнішність.

3. За ступенем суспільної значимості (цінності):

а) соціально корисна – правова поведінка необхідна для суспільства, яка характеризується підвищеною соціальною значимістю. Громадяни в даному випадку повинні бути зацікавлені у зміцненні правової основи державного і громадського життя, удосконаленні політичної системи, становленні громадянського суспільства і правової держави. Тому що досягнення соціально значимого результату можливе лише в тому випадку, якщо особистість займає активну громадську позицію (обов'язок служби в Збройних силах України);

б) соціально прийнятна – правова поведінка бажана для суспільств. Вона не має такої соціальної значимості як попередня поведінка, тому що безпосередньо не торкається основ життєдіяльності суспільства. Однак вона дуже істотно впливає на ефективність його функціонування, на мікроклімат, що складається в ньому, на рівень культури його членів тощо. Так, держава дуже зацікавлена в підвищенні правосвідомості громадян. В зв'язку з цим вона стимулює ці варіанти правової поведінки за допомогою заохочувальних, уповноважених, рекомендаційних норм (участь у виборах);

в) соціально допустима – це правова поведінка, яка не є суспільно корисною, але заборона якої є небажаною чи неефективною. Так, не є суспільно корисними такі правомірні дії, як часте використання права на розірвання шлюбу, право матері відмовитися від новонародженої дитини і залишити її у пологовому будинку, право на страйк тощо. Неважко помітити, що названі нами суспільно прийнятні правомірні діяння, відносяться до сфери реалізації громадянами своїх суб'єктивних прав;

г) соціально шкідлива – це небажана для суспільства правова поведінка, яка порушує вимоги норм права. Соціально шкідлива, небажана для суспільства поведінка, нормативно передбачається у вигляді заборон, вона завдає майнової, соціальної, моральної, політичної шкоди, що є сукупністю негативних наслідків правопорушення. Сутність шкоди полягає у зменшенні або знищенні певного блага, цінності, суб'єктивного права тощо.

4. За соціальними наслідками:

а) позитивна – застосування державою різноманітних заохочувально-стимулюючих заходів правового характеру, які впливають на відповідні моти-

ваційні механізми правової поведінки. Правові форми заохочення – такий вид державного впливу, що не підкоряє, а направляє волю особи на дії, корисні для інтересів колективу, суспільства і держави;

б) негативна – застосування заходів державного примусу (майнового, організаційного та особистого характеру) до осіб, які вчинили правопорушення.

Класифікація правової поведінки за сферами життя:

1. За сферами життя суспільства і держави:

а) зовнішня (міжнародно-правова) – це поведінка учасників міжнародних правовідносин, яка здійснюється на міжнародній арені, та забезпечує зовнішню політику держави;

б) внутрішня (внутрішньодержавна) – це поведінка суб'єктів права, що здійснюється всередині країни і яка забезпечує внутрішню політику держави.

2. За правовими сферами:

а) у сфері правотворчості – це правова поведінка уповноважених суб'єктів держави, інститутів громадянського суспільства і міжнародної спільноти спрямована на формулювання чи санкціонування нормативно-правових актів, за допомогою яких у діючу систему права запроваджуються нові, змінюються чи скасовуються існуючі норми права;

б) у сфері правореалізації – це правова поведінка суб'єктів права та держави, яка полягає у дотриманні заборон, використанні суб'єктивних прав і виконанні юридичних обов'язків;

в) у сфері правозастосування – це правова поведінка державних органів, посадових осіб по прийняттю індивідуально-конкретних правових приписів з метою вирішення конкретної справи.

3. За галузевою приналежністю розрізняють правову поведінку у сфері конституційних, цивільно-правових, кримінально-правових, адміністративних, трудових та інших відносин.

ІІІ. Розподіл правової поведінки відповідно ознак суб'єктності:

Класифікація правової поведінки в залежності від кількості суб'єктів:

1. Індивідуальна – поведінка однієї особи.

2. Колективна – поведінка групи осіб або колективу людей.

Класифікація правової поведінки за суб'єктами:

1. Фізичні особи:

а) із загальним статусом (громадян, іноземців, осіб без громадянства);

б) спеціальні суб'єкти – частково дієздатні, неповнолітні, обмежено дієздатні;

2. Держава, державні органи, публічні утворення, колективні утворення, громадські об'єднання.

3. Правова поведінка соціальних спільностей (народу, населення певної адміністративно-територіальної одиниці).

Класифікація правової поведінки за внутрішнім психологічним ставленням:

1. За формою суб'єктивного ставлення до своєї поведінки:

а) навмисна;

б) випадкова.

2. За домінуючими мотивами:

а) правова поведінка, обумовлена свідомим, відповідальним ставленням до виконання правових обов'язків;

б) правова поведінка, заснована на почутті страху перед можливим покаранням;

в) правова поведінка, побудована на егоїстичних інтересах, особистій вигоді, байдужості;

г) правова поведінка, що виявляється на соціальному протесті.

3. За ступенем виявлення свідомості і волі: а) добровільна; б) примусова.

Таким чином, із наведених вище класифікацій правової поведінки видно, що в залежності від критерію покладеного в основу розмежування правової поведінки, а також виходячи із задач дослідження, вона (правова поведінка) може набувати різних якісних характеристик, що знаходять свій вияв у видах.

Однак, у науковому колі мають місце дискусії щодо видів правової поведінки. Ряд науковців притримуються позиції щодо виключення неправомірної поведінки із складу правової, мотивуючи це тим, що вона суперечить вимогам норми права і, таким чином, не може бути складовою правової поведінки. Відповідно до вище вказаного, правову поведінку ототожнюють тільки з правомірною поведінкою.

Дане положення формально підтверджують етимологічним зв'язком слів «правове» і «правильне», «правда» і «справедливість». Окрім цього, на думку прихильників даної позиції доказом їхньої правоти є позитивні характеристики таких категорій як «правова культура», «правовий порядок», «правова активність», і негативними забарвленнями таких категорій, як «неправомірна поведінка» та «правопорушення».

Вище вказана позиція має право на існування, проте вона не висвітлює всієї повноти поняття правової поведінки, а отже є логічно незлагодженою та не повною мірою науково обґрунтованою. В першу чергу слід зазначити, що прикметник «правове», поряд із смисловим значенням «правда», «справедливість», «правильність», має ще й таке значення як «сукупність встановлюваних і охоронюваних державною владою норм і правил, що регулюють відносини людей у суспільстві» [2, 577]. Тобто, при використанні прикметника «правове» в даному терміні відбивається не смислове значення слова «правда» та «справедливість», а перш за все значення «урегульованості за допомогою правових норм», що цілком адекватно відображає смислове навантаження цього терміна [3, с. 464].

Окрім цього, необґрунтованою є теза щодо позитивних характеристик таких категорій як «право», «правова культура», «правовий порядок», «правова активність», і негативних забарвлень таких категорій як «неправомірна поведінка», «правопорушення». Так, поряд з позитивними характеристиками категорій, в яких використовується поняття «правове», в юриспруденції спостерігається тенденція використання прикметника «правове» для позначення категорій, які об'єднують як позитивні, так і негативні властивості поняття, а

саме категорії: «правове життя», «правове регулювання», «правова норма», «правотворчість», «правовідносини» та ін. На підставі вище викладеного, слід визнати, що в юриспруденції прикметник «правове» використовується для характеристики як позитивних, так і негативних рис, і немає однозначної практики його використання в науці.

Доцільно підтримати думку професора В. Н. Кудрявцева, який вважає, що виключати неправомірні дії з поняття «правової поведінки» теж немає підстав. Неправомірна поведінка – це досить значима частина соціальної і правової дійсності. Багато норм права описують її ознаки, передбачають наслідки; правові акти містять детально розроблену процедуру її виявлення і покарання винних. Це, безумовно, правова категорія, і вона повинна бути відображена як одна із видів правової поведінки [4, с. 43].

Наостанок варто розглянути різновиди правової поведінки (правомірної та неправомірної) в залежності від ступеня інтенсивності виконання прав: 1) активна; 2) звичайна; 3) пасивна.

Розкривати дану класифікацію необхідно враховуючи психологічні фактори, а саме: спрямованість особистості, її установок та мотивів.

Розпочнемо з правомірної активної поведінки. Отож, це цілеспрямована ініціативна діяльність громадянина, пов'язана з додатковими витратами часу, енергії та матеріальних засобів. До даного виду варто віднести соціально активну поведінку.

Звичайна правомірна поведінка полягає в повсякденній діяльності людини, не порушуючи норми права. До даної групи належать наступні варіанти поведінки:

– законслухняна (свідоме дотримання законів, які виконуються добровільно на основі високої правосвідомості суб'єктів);

– звична (це поведінка, здійснювана в рамках сформованої звичної діяльності особистості по виконанню і дотриманню норм права, при якому наслідування засвоєного правового ідеалу стає для людини в багатьох випадках цілком очевидною, постійно повторюваною дією, звичним поведінковим актом);

– буденна (поведінка побудована на основі моралі, особистісних уявлень про добро і зло та релігійних переконань. У своїх вчинках особи, не знаючи зміст норм права, керуються своїми моральними принципами, а в силу того, що норми права в основному написані з урахуванням моральних та релігійних норм даного суспільства, то особа буде вести себе правомірно).

– ситуативна (поведінка характерна для осіб, що не володіють чітко вираженою ціннісно-правовою орієнтацією, тому особа в певній ситуації поводить себе правомірно, наприклад, в разі збігу своїх інтересів з нормативними приписами (тут, на відміну від вище розглянутого виду, особа має уявлення про зміст норм права). Тоді, у разі неспівпадання він віддасть перевагу своїм інтересам, а не вимогам правових норм. Однак, у силу того, що в більшості випадків загальні та особисті інтереси у правомірній поведінці збігаються, то особа в основному буде вести себе правомірно).

Пасивна поведінка проявляється в тому, що громадянин свідомо ухиляється від використання тієї чи іншої частини своїх суб'єктивних прав і свобод. Традиційно в якості пасивної правомірної поведінки розглядають:

– конформістська (характеризується низьким ступенем соціальної активності суб'єктів, їх пристосованістю, не відрізняється від поведінки інших суб'єктів);

– маргінальна (перебуває на межі між правомірною та неправомірною, переступити яку не дозволяє страх перед юридичною відповідальністю).

Необхідно відзначити відносність співвідношення мотиву поведінки зі ступенем інтенсивності використаних прав. Так як різними мотивами може охоплюватися різна інтенсивність тих чи інших дій, то дану конструкцію «активна – звичайна – пасивна» можна застосувати і до неправомірної поведінки. Однак, вони характеризуються різним ступенем значимості для суспільства.

До активної неправомірної поведінки можна віднести активну (антисоціальну) неправомірну поведінку, яка характерна для осіб з яскраво вираженою антигромадською спрямованістю. Суть такої поведінки полягає в тому, що особа не просто усвідомлено порушує норми права, а й активно шукає або сама створює такі ситуації.

До звичайної варто віднести – звичну, випадкову, ситуативну, парціальну.

Звична неправомірна поведінка характерна для осіб з антигромадською спрямованістю. Як правило, люди не замислюються щораз про те, що вони порушують закон. Просто такий варіант дій в силу багаторазового повторення стає для них звичним і, в силу цього, загальноприйнятним.

Випадкова поведінка характерна для осіб з ціннісно-правовою орієнтацією, але в силу тих чи інших обставин, у тому числі і застосовуючи обман, вони порушують правові норми. В основі такої поведінки, як правило, лежать мотиви емоційного характеру – ревності, гнів, лють, афект, а також легко-важно-безвідповідальне ставлення до встановлених соціальних цінностям і своїх обов'язків.

Ситуативна неправомірна поведінка, як правило, характерна для осіб, які не просто не володіють антигромадською спрямованістю, але в більшості випадків взагалі не знають норми права. Вони керуються своєю мораллю, своїми уявленнями, які в певній ситуації можуть йти всупереч з правом.

Парціальна неправомірна поведінка характерна для осіб з частковою антигромадською спрямованістю. Визнаючи цінність і обов'язковість права, в ряді випадків вони не сприймають його вимоги по відношенню до себе в силу тих чи інших причин. Дана поведінка опосередкована такими мотивами, як помста, озлоблення і т.д.

Пасивна, в свою чергу, охоплює маргінальну та конформістську неправомірну поведінку. Конформістська неправомірна поведінка – поведінка, що полягає в підтриманні особою норм, прийнятих в даній соціальній групі. Оскільки діяльність групи неправомірна, то буде порушувати норми права і конкретний індивід. Для даного виду поведінки характерне пасивне прийняття існуючого порядку речей, пануючих думок, відсутність власної позиції, без-

принципне і некритичне наслідування будь-якого зразка. Маргінальна проти-правна поведінка – характерна для осіб з нестійкими ціннісними орієнтаціями. Як правило, така поведінка направлена на задоволення своїх потреб. Правомірно чи протиправно це буде зроблено, залежить від наявності санкції за порушення норми права, невідворотності настання покарання і т.п.

Висновок. Підводячи підсумок, можна вивести найголовніший поділ правової поведінки у відповідності до вимог норм права: правомірну і неправомірну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Капітанська С.А.* Правомірна бездіяльність як форма правової поведінки: [дис. к.ю.н: 12.00.01...] / С.А. Капітанська. – К. : 2005. – 202с.
2. *Ожегов С.И.* Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М. : Азъ, 1992. -955 с.
3. *Лещенко А.В.* Содержание и объем понятия правовое поведение // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 60. – С. 462-470.
4. *Кудрявцев В.Н.* Правовое поведение: норма и патология / В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 287 с.
5. *Бобылев А.И.* Правовое поведение и его виды // Право и государство: теория и практика. – 2009. – №4. – С. 6-12.
6. *Кирилюк Т.Ю.* Правова поведінка як юридична категорія та явище правової дійсності / Т.Ю. Кирилюк // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. – 2009. – №43. – 766 с.
7. *Оксамытний В.В.* Правомерное поведение личности / В.В. Оксамытний. – К. : Наук. думка, 1985. – 175 с.
8. *Пьянов Н.А.* Правовое поведение: понятие и виды // Сибирский юридический вестник. – 2004. – №4. – С. 11-14.
9. *Тинчеров Б.* Правова поведінка: поняття, ознаки та проблеми класифікації / Б. Тинчеров // Юридичний журнал. – 2012. – №6. – 296 с.
10. *Шульга А.М.* Склад правомірної поведінки особистості, його особливості / А.М. Шульга // Право України. – 2011. – №7. – 410 с.

Полонка І.А. Доктринальна ідея диференціації правової поведінки: теоретико-методологічний аспект

У статті досліджено проблему створення науково обґрунтованої і максимально повної, універсальної класифікації видів правової поведінки. Розглянуто класифікацію правової поведінки за критеріями: загально-теоретичних ознак, об'єктивних ознак та ознак суб'єктності. Виведено різновиди правової поведінки (правомірної та неправомірної) в залежності від ступеня інтенсивності виконання прав (активна, звичайна та змішана, що розглядаються враховуючи психологічні фактори).

Ключові слова: *правова поведінка, класифікація правової поведінки, види правової поведінки, правомірна поведінка, неправомірна поведінка.*

Полонка И.А. Доктринальная идея дифференциации правового поведения: теоретико-методологический аспект

В статье исследована проблема создания научно обоснованной и максимально полной, универсальной классификации видов правового поведения. Рассмотрена клас-

сификация правового поведения по критериям: общетеоретических признаков, объективных признаков и признаков субъектности. Выведены разновидности правового поведения (правомерного и неправомерного) в зависимости от степени интенсивности выполнения прав (активная, обычная и смешанная, рассматриваемых учитывая психологические факторы).

Ключевые слова: правовое поведение, классификация правового поведения, виды правового поведения, правомерное поведение, неправомерное поведение.

Polonka I.A. Doctrinal idea of legal behavior differentiation: theoretical-methodological aspect

The problem of creating science-based and most complete, universal classification of types of legal behavior are explored in this article. The classification of legal behavior is revised by criteria: general-theoretical characters, objective characters and subjectivity. Varieties of legal behavior (lawful and unlawful) depending on the degree of intensity of implementation of the rights (active, normal, and mixed, that are considered taking into account psychological factors) are displayed.

Keywords: legal behavior, classification of legal behavior, kinds of legal behavior, lawful and unlawful behavior.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2015.